

Узроўні засваення біблейскіх сюжэтаў замоўным жанрам:
ад алюзіі да рэмінісцэнцыі

Пытанні аб паходжанні замоўнага жанру ўзніклі ў розныя часы развіцця фалькларыстыкі. Некаторыя расійскія даследчыкі (Ф. Буслаеў, А. Афанасьеў) меркавалі, што найбольш старажытныя замовы – гэта тэксты, звернутыя да язычніцкіх бостваў. Так, А. Афанасьеў лічыў замовы “абломкамі старажытных язычніцкіх малітваў і заговораў” [1]. З прыняццем хрысціянства, замова набыла і новыя хрысціянскія персанажы і вобразы: “У народныя замовы пранікае прымесь поглядаў, якія належаць новаму веравучэнню, і зліваецца разам з язычніцкімі ўяўленнямі аб магутных сілах прыроды” [2] – адзначаў А. Афанасьеў.

Усё большае месца ў духоўным жыцці нашых продкаў пачынае займаць Біблія, аказваючы значны ўплыў на розныя яе сферы, такія як мастацтва, літаратура, фальклор і інш. Так, у замовы прыходзіць біблейская тапаніміка. Найбольш частотнымі тапонімамі з’яўляюцца Сіянская гара, Іардан, сустракаюцца таксама Іерусалім, Віфліем і інш: “Хрыстос наш Спасіцель в Віфлееме родзіся, в Іордане кресціся” (“Ад крывацёку”) [3, с. 171, № 716]; “На Сіянскай гарэ, на святой зямле, на шаўковай траве стаяў гасподні храм...” (“Ад чорнай балезні, ад прыпадку”) [3, с. 203, № 835]; “У горадзе Іерусаліме, на раке Іардане стоіць дзерево кіпарыс...” (“Ад жабы ў горле”) [3, с. 73, № 238]. У прыведзеных прыкладах хрысціянскія тапонімы выконваюць ролю міфалагічнага цэнтра, на якім адбываецца асноўнае дзеянне. Так, “чорная балезнь” не можа знаходзіцца на “Сіянскай гарэ, на святой зямле”, і таму, у адпаведнасці з прынцыпамі імітатываўнай магіі, у чалавека не павінна быць “прыпадку”. На дрэве “кіпарыс” сідзіць арол, які “когцямі і клювам, і пад шчакамі, і пад жабрамі ў раба божы жабу...” [3, с. 73, № 238].

Адным з найбольш папулярных локусаў, на якім адбываецца асноўнае дзеянне, з’яўляецца мора – гэта той міфалагічны цэнтр, за якім пачынаецца іншасвет, свет мёртвых (локус, які з’яўляецца мяжой паміж светам жывых і светам мёртвых). “У народных павер’ях і фальклорных тэкстах той свет апісваецца як аддаленая прастора, якая знаходзіцца... за марамі...” [6, с. 372]. У Бібліі сказана, што Гасподзь “черту провел над поверхностью воды, до границ света со тьмою” [Книга Иова 26 10]. Як слушна заўважае А. Ненадавец, “усведамленне “сіянга мора” як бяскрайне-нязведанай прасторы, што знаходзіцца недзе далёка-далёка, куды трэба дабірацца працяглы час, выклікала асацыяцыю з тым, што так ці інакш, а тэрыторыя жыццядзейнасці чалавека, хацеў ён гэтага ці не, упіраецца ў нейкую водную перашкоду, абмежаванне, лінію” [7, с. 83]. Сімволіка мора як мяжы падкрэсліваецца ў замоўных формулах “Ад зубнога болю”, “Лячыць зубы”: маладзік “у моры купаўся, з мёртвымі сустракаўся” [3, с. 141, № 564]; “на

морэ-кияне, на морэ-буяне маладзик малады купаўся” [8, с. 278, № 500]. Як вядома, вобраз маладзіка вызначаецца ярка выражанай амбівалентнасцю, якая праяўляецца ў тым, што “месяц адначасова прадстае звязаным з жыццём і смерцю” [9, с. 223]. З месяцам непасрэдна звязана і “жыццё” мора, што выражаецца ў цыклічных марскіх прылівах, якія “абумоўлены сіламі прыцяжэння Месяца і Сонца”, прычым асноўныя рысы марскіх прыліваў вызначае менавіта сіла Месяца [10, с. 1056].

У аснову некаторых замоў, у якіх міфалагічным цэнтрам з’яўляецца мора, пакладзены біблейскія сюжэты. Так, у в. Шарсцін Веткаўскага раёна запісаны тэкст, фрагмент якога пераклікаецца з біблейскім сюжэтам: “Із сіняга мора едзе Ісус Хрыстос...” [11, с. 25] (параўн.: “В четвертую же стражу ночи пошел к ним Иисус, идя по морю...” [Евангелие от Матфея 14 25-26]). Праз “сіня мора” едзе “з трыма мячамі, з таўтом (?), з залатым крастом” Божая Маці (в. Асарэвічы Брагінскага раёна, в. Карпаўка Лоеўскага раёна [12, с. 304, № 1025]). У замове, запісанай у в. Затон Жлобінскага раёна, “на сінім моры віхрава матка гуляла. Парадзіла на той бок сіняга мора (іншасвет – **С.В.**) дванаццаць сыноў. Пасылала на еты бок сіняга мора (гэты свет – **С.В.**), штоб яны пілі, гулялі і там раба божага (...) падбівалі...”. Дванаццаць віхроў шкодзілі чалавеку да тых пор, пакуль “я (замаўляльнік – **С.В.**) прыступіла і з словам, Бог з помаччу. Прымі мой ціхі дух” [12, с. 298, № 1008] (параўн.: “И поднялась великая буря... И, встав, Он запретил ветру и сказал морю: умолкни, перестань. И ветер утих, и сделалась великая тишина” [Евангелие от Марка 4 37-39]).

У замовах Гомельшчыны ў якасці другаснага локуса ў матыве “Міфалагічны цэнтр...” даволі часта прысутнічаюць дрэвы – дуб, сасна, бяроза і інш. У гэты ланцуг не ўпісваецца дрэва кіпарыс. Гэты вобраз-экзатызм, праяўленне хрысціянскага ўплыву, хутчэй за ўсё з’явіўся з Бібліі і з’яўляецца алузіяй на біблейскія сюжэты аб будаўніцтве храма (“и пришли мне кедровых деревьев, и кипарису и певгового дерева с Ливана” [2 Паралипоменон 2 8]) і сусветным патопе і выратаванні Ноя – божага абранніка, які захаваў праведнасць. У кнізе Быцця сказана, што Бог загадвае Ною: “Сделай себе ковчег из дерева гофер” [Бытие 6 14] (“некаторыя тлумачальнікі Свяшчэннага Пісання лічаць, што гэта было кіпарысавае або кедровае дрэва. Грэчаская назва кіпарыс мае падабенства да яўрэйскага – гафер” [4]).

Безумоўную цікавасць уяўляе не толькі прысутнасць у замоўных тэкстах асобных міфалагем, тапонімаў і алузіяў на біблейскія сюжэты, але і некаторыя “біяграфічныя” моманты, звязаныя з жыццём бога-чалавека Ісуса Хрыста. У калекцыі замоў Гомельшчыны мы знаходзім апісанне асноўных вехаў з жыцця Хрыста ад нараджэння да ўскрыжвання. Так, у замове “Ад крывацёку” паведамляюцца дакладныя месцы нараджэння і хрышчэння Хрыста: “Хрыстос наш Спасіцель в Вифлееме родзілся, в Иордане кресцілся” [3, с. 171, № 716]. Відавочна рэмінісцэнцыя адпаведнага біблейскага матыву. Чытаем у Бібліі: “Когда же Иисус родился в Вифлееме Иудейском...” [Матфей 2 1]. Алузіі на біблейскі сюжэт хрышчэння Хрыста (“Тогда

приходит Иисус из Галилеи на Иордан к Иоанну, креститься от него... И, крестившись, Иисус тотчас вышел из воды” [Матфей, 3 13 ... 16]) сустракаем і ў замове “Ад іспуга дзецям на вадзе”, дзе “Іван Крэсціцель на парозе стаяў, кнігі пісаў, вадзіцу асвятчаў. К рабу божаму (імя) падступаў” (у каментарыі да замовы інфарматар адзначыла, што замову нагаворваюць на вадку і “брызгаюць дзіця і яго пасцель тры дня падрад”) [3, с. 124, № 485], а таксама ў тэкстах са шматлікімі ўпамінаваннямі іарданскай вадкі/”арданскага калодзежа”. З нараджэннем Хрыста звязана і ўпамінаанне ў замове “Ад грыжы” “бабушкі-Саламанідушкі”. Як адзначаюць даследчыкі, “бабуля Саламіда – персанаж, які часта згадваецца ў замовах на дзяцей; відавочнае змешванне двух асоб. Паводле апакрыфічнага першаевангелля ад Якава, бабуля-павітуха, запрошаная Іосіфам да Марыі падчас родаў, якая жанчыне Саламеі, што праходзіла побач, распавяла пра тое, што «нарадзіла дзева і захавала цноту сваю»” [цыт. па кн. 5].

Наступны біяграфічны момант з жыцця Хрыста, адлюстраваны ў замовах, звязаны са здрадай яўрэяў і ўскрыжаваннем Спасіцеля. Так, у замове “Ад зглаза” замаўляльнік звяртаецца да Ісуса за дапамогай, адным эпітэтам вяртаючы нас да вышэйзгаданага біблейскага сюжэта: “О, Ісус раскрыжаваны, дай мне здароўя” [3, с. 159, № 656]. Ці ў замове “Ад крыватоку” ўзгадваюцца пакуты Хрыста на крыжы: “У Спасіцеля было 5 ран” [3, с. 120, № 465]. І алюзію на сюжэт зняцця з крыжа бачым ў замове “Для аперацыі”: “А ты, Ісусе Хрыстосе, як снілі цябе з краста, так снімі мяне з стала” [3, с. 109, № 416].

Разам з тым, у замоўных тэкстах мы назіраем і некаторыя іншыя алюзіі на біблейскія сюжэты. Так, у замове “Ад болі ў галаве” выразна праяўляецца алюзія на сюжэт спакушэння змеем Евы пачаставаць яблык з Дрэва пазнання: “У Адама баліць галава, Адам перадаць боль Еве, Ева – змяе, змяя – яблыку, яблыка – сонейку, сонейка – мору, мора – ветрыку, вецер развее” [3, с. 170, № 709] (чытаем у Бібліі: “... И сказал змей жене: нет, не умрете; но знает Бог, что в день, в который вы вкусите их, откроются глаза ваши, и вы будете, как боги, знающие добро и зло. И увидела жена, что дерево хорошо для пищи, и что оно приятно для глаз и вожделенно, потому что дает знание; и взяла плодов его, и ела; и дала также мужу своему, и он ел” [Бытие 3 4-6]), а ў замове “Ад крывацёку” чытаем “Госпадзі, вспомні цара Давіда і ўсю яго кроў” [3, с. 124, № 482], а кроў у Бібліі атаясамліваецца з душою чалавека: “ибо душа всякого тела есть кровь его, она душа его...” [Левит 17 14]. У замове “Ад ліхаманкі” прысутнічае рэмінісцэнцыя сюжэта Евангельскіх падзей, якія тычацца смерці Іаана Прадцечы, калі дачка Ірада загадала адсекчы галаву Крысціцеля: “Ты, ліхаманка, сукіна дочка, Ірадава дочка, загубіла Івана Прэдцечу праз сваю пляску – зрубілі яму галаву, але ж цябе тая святая галава пракляла і паслала харчавання каля лесу, каля куста, каля каня” [3, с. 79, № 268] (чытаем у Бібліі: “Во время же празднования дня рождения Ирода, дочь Иродиады плясала пред собранием и угодила Ироду... Она же, по наущению матери своей, сказала: дай мне здесь на блюде голову Иоанна Крестителя. И опечалился царь, но ради клятвы ... послал отсечь

Иоанну голову в темнице” [Матфей 14 6-10]). Таму ірадавы дочкі ўспрымаюцца як асобы, што прыносяць пакуты: “Мы цара Ірада дочкі, йдзем на ўвесь свет косці знабіць, цела мучыць” [3, с. 79, № 267].

Такім чынам, з прыняццем хрысціянства працэс светапогляднай трансфармацыі адбываўся даволі своеасабліва, ад чым сведчыць і адзін з найбольш старажытных жанраў – замовы, які сфарміраваўся ў часы язычніцтва, але як і любы жывы арганізм увабраў у сябе рэаліі новага часу. Засваенне біблейскіх сюжэтаў у замоўных тэкстах ажыццяўляецца на розных узроўнях: ад алюзій да цытат і рэмінісцэнцый.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу заимствований библейских сюжетов заговорным жанром. Приводятся примеры таких заимствований на разных уровнях от аллюзии (намека на определенные образы, персонажи, локусы) до реминисценции (трансформации библейского сюжета средствами заговора).

SUMMARY

This article analyzes the borrowing of biblical scenes genre of a plot. Examples of such loans on different levels of allusion (allusion to certain images, characters, loci) to reminiscences (the biblical story of transformation by means of the conspiracy).

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Афанасьев, А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов [Электронный ресурс]. В 3 т. / А. Н. Афанасьев. – Т.1. – М. : Современный писатель, 1995. – Режим доступа: <http://www.slavya.ru/trad/afan/I.htm>. – Дата доступа: 16.03.2012.

2. Афанасьев, А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов [Электронный ресурс]. В 3 т. / А. Н. Афанасьев. – Т.1. – М. : Современный писатель, 1995. – Режим доступа: <http://www.slavya.ru/trad/afan/VII.htm>. – Дата доступа: 16.03.2012.

3. Вяргенка, С. А. “На моры-акіяне, на востраве Буяне...” (лекавыя замовы Гомельшчыны): фальклорна-этнаграфічны зборнік / С. А. Вяргенка; пад рэд. В. С. Новак; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – 220 с.

4. Гофер [Электронный ресурс] // Библия. Ветхий и Новый заветы. Синоидальный перевод. Библейская энциклопедия арх. Никифора. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/biblerus/64620>. – Дата доступа: 16.03.2012.

5. Юдин, А.В. Ономастикон русских заговоров. Имена собственные в русском магическом фольклоре [Электронный ресурс] / А.В. Юдин. – М. :

МОНФ, 1997. – 319 с. – (Моск. обществ. науч. фонд. Монографии; 4). – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/judin1.htm>. – Дата доступа: 10.03.2012.

6. Виноградова, Л.Н. Тот свет / Л.Н. Виноградова // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М. : Издательство: Эллис Лак, 1995 г. – С. 372-374.

7. Ненадавец, А.М. Міфалогія маіх продкаў / А.М. Ненадавец. – Чарнігаў : Всесвіт, 2009. – 400 с.

8. Полесские заговоры (в записях 1970-1990 гг.) / сост., подготовка текстов и коммент. Т.А. Агапкиной [и др.]. – М. : Издательство “Индрик”, 2003. – 752 с.

9. Словарь символов и знаков / авт.-сост. Н.Н. Рогалевич. – Мн. : Харвест, 2004. – 512 с.

10. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М.Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.

11. Вечнае: Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / аўт.-уклад.: І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Гомель : УА “ГДУ імя Ф.Скарыны”, 2003. – 362 с.

12. Замовы / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г.А. Барташэвіч; рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.